

The background of the cover features several antique firearms, including long-barreled rifles and pistols, arranged vertically and horizontally. The barrels are made of metal and show signs of age, while the stocks are made of dark wood with some decorative engravings. The overall tone is historical and scholarly.

ІСТОРІЯ ДАВНЬОЇ ЗБРОЇ

Дослідження

2018

Researches

HISTORY OF ANTIQUE ARMS

Національна академія наук України
Інститут історії України НАН України

ІСТОРІЯ ДАВНЬОЇ ЗБРОЇ

ДОСЛІДЖЕННЯ 2018

*Збірник наукових праць Третьої міжнародної
зброєзнавчої конференції (Київ, 12-14 червня 2018 р.)*

КИЇВ
2020

Затверджено до друку рішенням
Вченої ради Інституту історії України
Національної академії наук України.
Протокол №3 від 28.05.2020 р.

**Історія давньої зброї. Дослідження
2018: збірник наукових праць Третьої
міжнародної зброєзнавчої конференції
(Київ, 12-14 червня 2018 р.)** / упоряд.
Д. В. Тоїчкін; Інститут історії України
НАН України. – К.: Інститут історії
України НАНУ, 2020. – 412 с.

Редакційна колегія:

д.і.н., проф. М. Ф. Дмитрієнко (голова),
д.і.н., проф., член-кор. НАН України
Г. В. Боряк, к.і.н. Д. В. Тоїчкін,
к.і.н. В. В. Томозов, к.х.н. В. М. Прокопенко,
к.і.н. О. О. Попельницька.

Упорядник:

к.і.н. Д. В. Тоїчкін

Рецензенти:

д.і.н., проф., член-кор. НАН України
О. П. Реєнт;
д.і.н. Т. В. Чухліб;
д.і.н. проф. І. Н. Войцехівська.

*Збірник наукових праць за матеріалами
Третьої міжнародної зброєзнавчої
конференції, що відбулася
у Києві (Україна) 12–14 червня 2018 р.*

Approved for publication by the Academic
Board of the Institute of History of Ukraine
of the National Academy of Sciences
of Ukraine. Protocol №3, 28.05.2020.

**History of Antique Arms. Researches 2018:
Collection of Scientific Papers of the Third
International Research Conference on the
History of Arms and Armor (Kyiv, June 12-
14, 2018)** / compiler Denys Toichkin; Institute
of History of Ukraine NASU. – Kyiv: Institute
of History of Ukraine NASU, 2020. – 412 p.

Editorial Board:

Ph.D., Prof. M. Dmytriienko (chair),
Ph.D., Prof., Correspondent Member
of NASU H. Boriak, Ph.D. D. Toichkin,
Ph.D. V. Tomozov, Sc.D. V. Prokopenko,
Ph.D. O. Popelnytska.

Compiler:

Ph.D. Denys Toichkin

Reviewers:

Ph.D., Prof., Correspondent Member
of NASU O. Reient;
Ph.D. T. Chukhlib;
Ph.D., Prof. I. Voitsekhivska.

*This collection of scientific papers based
on materials of the Third International
Conference on the History of Arms & Armor,
held in Kyiv, Ukraine, June 12–14, 2018.*

ЗМІСТ | CONTENT

<i>Денис ТОЇЧКИН</i> . III Міжнародна конференція з історії зброї у Києві <i>Denys TOICHKIN</i> . Third International Conference on the History of Arms and Armor in Kyiv.....	6
<i>Катерина ВАЛЕНТИРОВА</i> . Клинок зброї Манесського кодексу: паралелі в археологічному матеріалі з території України <i>Kateryna VALENTYROVA</i> . Edged Weapons of the Codex Manesse: Analogies in Archaeological Materials from the Territory of Ukraine	21
<i>Ігор ВОЗНИЙ</i> . Зброя XII – першої половини XIII ст. ударно-рубачою та ударно-дроблячою дії з теренів північної Буковини <i>Ihor VOZNY</i> . Strike-Slashing and Strike-Pounding Weapons of the 12th – Half of the 13th Century on the Territory of Northern Bukovyna.....	37
<i>Андрей ГОЛУБЕВ</i> . К вопросу о возможностях использования некоторых категорий раннесредневекового вооружения в качестве этнокультурного маркера <i>Andriy HOLUBIEV</i> . To the Question of the Possibilities of Using Some Categories of the Early Medieval Arms as Ethnocultural Marker	51
<i>Володимир ГУЦУЛ</i> . Бойовий молот (<i>hache</i>) у лицарських турнірних поєдинках в Західній Європі першої половини XV ст. <i>Volodymyr HUTSUL</i> . Poll-axe (<i>hache</i>) in Chivalric Single Combats in Western Europe in the Early 15 Century	64
<i>Виктор КЛЁНКИН</i> . Старый кортик из Китая <i>Victor KLYONKIN</i> . An Old Dirk from China	82
<i>Олексій КЛЬОНКІН, Андрій ПАНІВ, Денис ТОЇЧКИН</i> . Пам'яті Віктора Кльонкіна <i>Oleksii KLYONKIN, Andriy PANIV, Denys TOICHKIN</i> . In Memory of Victor Klyonkin	99
<i>Пйотр Н. КОТОВИЧ</i> . Стан та перспективи досліджень пізньосередньовічного озброєння Червоної Русі <i>Piotr N. KOTOWICZ</i> . The State and Prospects of Research of the Late Medieval Arms and Armour from Red Ruthenia.....	107

<i>Тамара КОНДРАТЕНКО, Наталія КОНДРАТЕНКО, Роман ПРОХВАТИЛО.</i>	
Кремінні мисливські рушниці XVIII століття зі зброярської збірки Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського	
<i>Tamara KONDRATENKO, Nataliya KONDRATENKO, Roman PROKHAVATILLO.</i>	
Flintlock Hunting Rifles of the 18th Century in the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum Collection	130
<i>Олег МАЛЬЧЕНКО.</i> Львівські гармати-симулякри XIX ст., як породження культури кітч	
<i>Oleh MALCHENKO.</i> Lviv 19 c. Guns-Simuliacres as a Breed of Kitch Culture ...	149
<i>Олег МАЛЬЧЕНКО, Денис ТОЇЧКІН.</i> Віртуальний музей української історичної зброї XV–XVIII ст.	
<i>Oleh MALCHENKO, Denys TOICHKIN.</i> Virtual Museum of Ukrainian Historical Weapons of the 15-18th centuries	197
<i>Ірина МАРГОЛІНА.</i> Святе воїнство у живописі Кирилівської церкви Києва	
<i>Iryna MARHOLINA.</i> Holy warriors in the paintings of the Cyril Church of Kyiv.....	223
<i>Валентина НЕСТЕРЕНКО.</i> Шолом і кольчуга в експозиції Черкаського обласного краєзнавчого музею	
<i>Valentyna NESTERENKO.</i> Helmet and Mail in Exposition of Cherkassy Local Lore Museum	230
<i>Надія НІКІТЕНКО.</i> Світські фрески Софії Київської: історичний контекст і «сюжети зі зброєю»	
<i>Nadiya NIKITENKO.</i> Mundane Frescos of St. Sophia of Kyiv: Historical Context and «Plots are With Weapon».....	240
<i>Людмила ПАЛИЙ.</i> Меч группы «INGELRI»: інтерпретація надписей на клинке и поправки в датировке	
<i>Liudmyla PALII.</i> An «INGELRI» Sword from the Lviv Historical Museum: Interpretation of the Blade Inscriptions and Dating Corrections.....	262
<i>Артем ПАПАКІН.</i> Озброєння дружини перших П'ястів (X ст.)	
<i>Artem PARAKIN.</i> Arms of the Early Piasts Retinue, 10th Century.	278
<i>Олена ПОПЕЛЬНИЦЬКА.</i> Японські мечі XVIII–XIX ст. у зібранні Національного музею історії України	

<i>Olena POPELNYTSKA. Japanese Swords of the 18th–19th Centuries</i> from the Collection of the National Museum of the History of Ukraine.....	298
<i>Володимир ПРОКОПЕНКО. Короткий огляд функціональних накладок</i> для підвісу сагайдаку з пласким колчаном <i>Volodymyr PROKOPENKO. A Short Review of Functional Plaques</i> for Fastening of the Sahajdak With a Flat Quiver.....	326
<i>Володимир ПРОКОПЕНКО, Святослав СИЧЕВСЬКИЙ.</i> Нові знахідки нагелів від кордів з території України <i>Volodymyr PROKOPENKO, Sviatoslav SYCHEVS'KYJ. New Findings</i> of the Kord Nagels (late medieval cold weapons) in Ukraine....	352
<i>Михайло ФІЛОНЕНКО. Колекція ручної короткоствольної вогнепальної</i> зброї у фондозбірні Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс <i>Mykhailo FILONENKO. Collection of Hand-held Short-barreled Firearm in the</i> Fund Collection of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War.....	362
<i>Володимир ШЕВЧЕНКО. Шашки майстра Османа Омарова із колекції</i> Національного музею історії України <i>Volodymyr SHEVCHENKO. Shashka of Osman Omarov in the Collection</i> of the National Museum of History of Ukraine.....	381
<i>Олена ШЕВЧЕНКО. Старожитності козацької доби Чернігівського</i> історичного музею в збірці Національного музею історії України <i>Olena SHEVCHENKO. Antiquities of the Cossack Period of the Chernihiv</i> Historical Museum in the Collection of the National Museum of History of Ukraine	391
<i>Олег ШИНДЛЕР. До питання про поширення шишаків</i> у Центральній та Східній Європі в XV-XVI ст. <i>Oleg SCHINDLER. To the Question on the Distribution of Shishaks</i> in Central and Eastern Europe in the 15th and 16th Centuries.....	397

СТАРОЖИТНОСТІ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ В ЗБІРЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ОЛЕНА ШЕВЧЕНКО

Анотація

УДК 069:623.4

В статті розглянуто питання поповнення зібрання зброї Національного музею історії України у післявоєнний період зразками озброєння, що походять з Чернігівського історичного музею ім. В.Тарновського.

Ключові слова: Національний музей історії України, Чернігівський історичний музей Тарновського, зібрання зброї.

Abstract

Olena Shevchenko

UDC 069:623.4

ANTIQUITIES OF THE COSSACK PERIOD OF THE CHERNIHIV HISTORICAL MUSEUM IN THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF HISTORY OF UKRAINE

The article deals with the issue of recovering the weapons collection of the National Museum of History of Ukraine in the postwar period at the expense of weapons, originally kept in the Chernihiv Historical Museum.

Keywords: National Museum of History of Ukraine, Chernihiv Historical Museum, collection of historical weapons.

Історії формування багатьох музейних колекцій у значній мірі пов'язані з особистостями колекціонерів та меценатів певного історичного проміжку часу. Не становить винятку і Національний музей історії України (далі – НМІУ). Формування його колекцій, розпочате наприкінці ХІХ ст., переплетено з історіями життя і діяльності таких відомих державних та громадських діячів, археологів, колекціонерів, меценатів як М. Ф. Біляшівський (1867-1926), В. Б. Антонович (1834-1908), Б. І. Ханенко (1849-1917), В. В. Браницький (1826-1884), Д. С. Федоров (1855-1908). У подальшому музейні колекції поповнювались завдяки закупівлям, даруванням, а в останні роки – передачам від правоохоронних органів. Ще одним джерелом поповнення колекцій НМІУ з другої половини 1940-х до середини 1950-х років була передача предметів з інших музеїв України. Такими «передачами» тоталітарна система радянського управління, яка керувала музеями на свій розсуд, намагалася посилити пріоритетні на погляд міністерства культури СРСР музейні колекції за рахунок інших. Не останню роль у рішеннях про передачу експонатів грали жажливі втрати колекцій у роки Другої світової війни. Так збірка зброї Київського Державного історичного музею поповнилась частиною зібрань Львівського історичного музею, Львівсько-

Рис. 1. Булава
з інвентарним
номером 3-1647
з колекції НМІУ.

го музею народного мистецтва, Ленінградського музею артилерії, музеїв Бахчисараю, Тульчина, Херсону. Певна кількість історичних раритетів надійшла з Чернігівського історичного музею.

Предмети з Чернігівського історичного музею імені В.В.Тарновського надійшли у 1952 році. Комплекс речей, який включав тридцять чотири музейні предмети, згодом був записаний до фондкових колекцій НМІУ. Двадцять шість предметів – записані до зібрань тканини та рукописних документів, сім предметів до фондowego зібрання зброї, з якого згодом один предмет переданий до Переяслав-Хмельницького заповідника, ще один переданий до фондовой колекції предметів з вмістом дорогоцінних металів¹.

Мета даної статті – представити предмети військового спорядження, що записані до інвентарної книги фондовой групи «Зброя» і є окрасою музейного зібрання зброї.

Звернемо увагу на два цікавих предмета, що привертають увагу не тільки оздобленням, а й своїм історичним значенням.

«Булава гетманская XVII ст. голова серебряная, позолоченная, рукоять обтянута змеиной кожей и отделана серебром с позолотой, выбивной работы; И-4519 (инв. номер)»; «Пернач полковничий XVII ст. серебряный головка из 6 ажурных перьев, позолоченная, ручка деревянная, в начале и в конце отделана серебром с позолотой. Отделка украшена растительным орнаментом (знак отличия полковника) И-4530 (инв. номер)»².

За каталогом 1898 р. у колекції В.В.Тарновського нараховувалось чотири булави та дванадцять перначів, які увійшли до зібрання Музею українських старожитностей ім. В.Тарновського, відкритого у Чернігові в 1902 р. В 1919 р. ця збірка зазнала втрат – було викрадено 10 клейнодів, а в 1952 р. для поповнення колекції інших музеїв (в тому числі НМІУ) було передано ще три предмети³. Два з цих предметів запи-

сані в інвентарну книгу зброї Національного музею історії України.

Булава XVII ст. з інвентарним номером 3-1647 (Рис. 1) має голівку круглої форми, звужену у нижній частині у шийку. Поверхня прикрашена рельєфним рослинним орнаментом на канферному тлі і розділена гладенькими поясками на ромби. Поверхня кожного ромба по центру доповнена глухим кастом зі вставкою блакитного кольору. До верхньої частини голівки закріплена плоска пластина з високим глухим кастом, в який вправлена прозора вставка. Рукоять кругла в діаметрі, дерев'яна, обтягнута шкірою ската та доповнена фігурними, ажурними металевими обоймицями⁴.

Сьогодні ця булава має вишуканий вигляд, хоча ще двадцять років тому мала значні пошкодження: голівка була деформована, зі значними втратами та наскрізними тріщинами, всі вставки були втрачені. І лише завдяки кропіткій роботі художників-реставраторів з металу, зокрема В.М. Голуба, вона була відновлена, набувши конструктивної та художньої цілісності.

Пернач полковничий XVII ст. (інв. №3-689) має шість ажурних пер, золочений (Рис. 2). Руків'я дерев'яне, по краях оправлене металевими обоймицями з гравірованим рослинним орнаментом. На жаль, пернач має пошкодження – втрачено два пера, деформація, тріщини та розломи рукояті⁵.

Булава – ударна зброя, яка отримала широке розповсюдження в багатьох країнах у XIII-XVII ст., але поступово втратила бойове значення, перетворившись у символ військової влади. До XIX ст. булава слугувала символом влади та достоїнства турецького паші, польських та українських гетьманів, а ще у XX ст. слугувала відзнакою Маршалів Польщі.

Пернач – різновид бузди́хана, розповсюджений в Європі в часи Великого переселення народів, відомий в Азії (Китай) та Західній Європі (Франція), куди потрапив в часи хрестових походів. У подальшому

Рис. 2. Пернач з інвентарним номером 3-689 з колекції НМІУ.

Рис. 3. Порохівниця з інвентарним номером 3-690 з колекції НМІУ.

використовувався турками, татарами, у яких в XVII ст. був запозичений запорізькими козаками, які використовували перначі не тільки як зброю, але і як відзнаку старшини⁶.

Від XVIII ст. булави та перначі цілком перетворились на символ влади та ознаку високого соціального та політичного статусу власника, ставши конструктивно несумісними з бойовим використанням. Такі церемонійні зразки XVIII-XIX ст. мають держакі значно довші від бойових, великі, декоративні, порожні всередині яблука з дорогоцінних металів та вишуканий високовартісний декор. Окремі зразки позначали особистою гербовою символікою власника, яку зазвичай розміщували на металевих деталях торцевої частини держака⁷.

В колекції зброї НМІУ зберігаються також три порохівниці.

Порохівниці – ємність різноманітної форми для зберігання та перенесення невеликої кількості пороху. В горловині зазвичай наявна мірка для дозування пороху. Виготовлялась з рогу, шкіри, дерева, міді, срібла. Порохівниця була необхідним атрибутом у спорядженні стрільців, мушкетерів, козаків, мисливців, що використовували шомпольні рушниці. З введенням в XIX ст. унітарного патрону необхідність в порохівницях відпала. Порохівниця для мілкого затравочного пороху називалась натрускою⁸.

Під інвентарним номером 3-690 записано – «козацька порохівниця XVII ст. з висушеного тваринного пузиря, зшитого з одного боку. Форма груші з довгою шийкою, що має виступ на зшитому боці. На кінці горла залізна трубка, половина якої вставлена всередину»⁹ (Рис. 3).

Порохівниця – натруска XVII ст. (3-691), дерев'яна, круглої форми, сплюснута, з циліндричним отвором, який покритий фігурною платівкою. Поверхня порохівниці прикрашена різним орнаментом у вигляді стилізованої розетки, в центрі від якої відходять на довгих стеблах квітки. Композиція замкнута пояском з вирізним геометричним орнаментом, який підкреслений подвійною лінією.

Третя натруська для порошу 3-693 виготовлена з тваринного рогу, сплюснута, орнаментована вирізним рослинним орнаментом. Верхній край розширений, оздоблений вирізними орнаментованими пластинками. Верхній отвір закритий кришкою, зробленою з рогу. В центрі кришки закріплено мідне кільце. В загострений кінець рогу вставлена невеличка трубка з олова¹⁰.

Ще один предмет з Чернігівського історичного музею, записаний до інвентарної книги «Зброя» – келеп сотницький XVII ст. 3-692. Має форму молоточка, один кінець якого потовщений. Протилежний кінець звужується у «вістря». Бічні поверхні келепа доповнені ледь помітною золоченою насічкою у вигляді рослинного орнаменту¹¹.

Келеп або чекан – різновид бойового кавалерійського молота-топірця із вузьким недовгим лезом. Келеп насаджувався на короткий держак і зазвичай кріпився до передньої луки сідла або на поясі. Чекан був зброєю, що поєднувала високу пробивну здатність з гарною досяжністю і невеликою вагою. Сокири, чекани та келепи були важливими елементами озброєння козаків XVII ст. Згодом, після появи кавалерійських пістолетів,

Рис. 4. Мортира-віватівка з інвентарним номером 3-695 з колекції НМІУ.

бойові молоти втратили своє призначення як зброї та вийшли із вжитку у кінці XVII ст.¹²

Ще один предмет, що походить з Чернігівського історичного музею та переданий в цьому комплексі предметів, має інвентарний номер 3-695 – мортира-віватівка (салютівка) XVIII ст., що має форму масивної вази чи горщика, круглого в діаметрі, опуклого в центральній частині – з масивним дисковидним дном (Рис. 4). Салютівка має звужену горловину та розширюється до краю в круглий отвір. У нижній частині, біля дна, має отвір для запалювання¹³.

Завершуючи огляд представлених предметів, хотілося б відмітити, що всі зазначені старожитності відносяться до періоду козацької доби, і є своєрідними символами епохи зародження та становлення української нації.

ПОСИЛАННЯ

- 1 НМІУ. Фондово-облікова документація.
- 2 Там само.
- 3 *Арендар Г.* Булави та перначі з колекції Василя Тарновського: питання атрибуції // *Скарбниця української культури: зб. наук. праць.* – Вип.15. – Чернігів, 2013. – С.177.
- 4 НМІУ. Інвентарна книга «Зброя». Т.1
- 5 Там само.
- 6 *Гуцул В. М.* Пернач // *Енциклопедія історія України* – Т. 8. Па-Прик. – К.: Наукова думка, 2011. – С. 159.
- 7 *Тоїчкін Д. В.* Булави й перначі на теренах України // *Історія давньої зброї. Дослідження 2014: зб.наук.праць.* – К., 2014. – С.227-241.
- 8 *Шевченко О. В.* Символи козацької старшини в колекції Національного музею історії України // *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. праць.* – Вип. 25. – К., 2016. – С. 419-426.
- 9 НМІУ. Інвентарна книга «Зброя». Т.1.
- 10 Там само.
- 11 Там само.
- 12 Лезо бартки // [Електронний ресурс] Геологічний факультет. – Режим доступу: http://old.geology.lnu.edu.ua/phis_geo/fourman/Bartky/Bartka-Kelep.htm – Назва з екрана. – Дата звернення: 23.03.2020.
- 13 НМІУ. Інвентарна книга «Зброя». Т.1.

Відомості про автора. *Шевченко Олена Василівна*, завідувач сектору «Декоративно-ужиткове мистецтво» Національного музею історії України, Київ, Україна.

About Author. *Olena Shevchenko*, Head of Department of Arts and Crafts of the National Museum of History of Ukraine (Kyiv, Ukraine), e-mail: elen-shevchen@ukr.net.

Наукове видання

**ІСТОРІЯ ДАВНЬОЇ ЗБРОЇ
ДОСЛІДЖЕННЯ 2018:
збірник наукових праць Третьої міжнародної
зброєзнавчої конференції (Київ, 12-14 червня 2018 р.)**

Упорядник: Д. Тоїчкін

Макет: Д. Тоїчкін

Історія давньої зброї. Дослідження 2018: збірник наукових праць Третьої міжнародної зброєзнавчої конференції (Київ, 12-14 червня 2018 р.) / упоряд. Д. Тоїчкін; Інститут історії України НАН України. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2020. – 412 с.

ISBN 978-966-02-9292-5

УДК [93+930]:623.4

Збірник наукових праць укладений за матеріалами Третьої міжнародної зброєзнавчої конференції, яка відбулася у м. Київ (Україна) 12-14 червня 2018 р.

Видання розраховане на фахівців у галузі зброєзнавства та суміжних спеціальних історичних дисциплін, археологів, музейних працівників, викладачів, аспірантів, студентів вузів гуманітарного профілю.

Підписано до друку 28.08.2020 р. Формат: 70x100/16.

Ум. друк. арк. Обл. вид. арк.

Наклад 300 пр. Зам. №

Друк: Поліграфічна дільниця Інституту історії України НАН України.

Інститут історії України НАНУ
Національний військово-історичний музей України
Національний заповідник «Софія Київська»

III Міжнародна Зброєзнавча Конференція

Київ, 12-14 червня 2018 р.

III International Conference on the History of Arms & Armor

Kyiv, June 16-18, 2018

www.zbroeznav.com

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Національний
військово-
історичний
музей України

НИНТО 鍛刀物
ГАЛЕРЕЯ ЯПОНСКИХ МЕЧЕЙ НИНТО

САAS
АНТИКВАР

FRAC